

СТЕНОГРАМА

засідання Комітету Верховної Ради України
з питань гуманітарної та інформаційної політики

4 жовтня 2023 року

ПОТУРАЄВ М.Р. Доброго ранку, колеги. Так, бачу вже багато запрошених і бачу депутатів. Софіє Романівно, вітаю. Юрію Олексійовичу, привіт.

ГОЛОС ІЗ ЗАЛУ. Здоров'я бажаю!

ГОЛОС ІЗ ЗАЛУ. Доброго дня.

ПОТУРАЄВ М.Р. У мене є хороша новина, Володимире Михайловичу, ну в принципі для всіх. Ірино Мирославівно, вітаю. Євгеніє Михайлівно, вітаю.

Була ж оця зустріч, я не знаю, чи розповідали колеги, Іра Геращенко чи Артур Герасимов, можливо у вас ще не було зустрічі, отже, ця зустріч з Олівером Варгеї, Єврокомісаром з питань розширення, на якій були всі представники фракцій і груп і голови комітетів, там де у нас є ще не залагоджені питання. Хороша новина полягає в тому, що позиція Єврокомісії в тому, що Венеційська комісія - це абсолютно окрема справа і ми можемо не зважати на те, що вони писали в тих висновках. Це жодним чином не завадить нам розпочати переговори про наше членство. Є там не дуже хороші новини, але краще ми це обговорили би під час особистої зустрічі, тим більше, що вона скоро. Вони не критичні, але ну звичайно, що...

КРАВЧУК Є.М. Вони, до речі, не стосуються (*нерозбірливо*).

ПОТУРАЄВ М.Р. У мене там якоїсь радості не викликали. Що, Євгеніє Михайлівно? Що ви кажете?

КРАВЧУК Є.М. Вони не стосуються нашого комітету.

ПОТУРАЄВ М.Р. Вони не стосуються нашого комітету, але для нас це в принципі питання не чужі і важливі. Тому краще вже коли побачимось особисто, тоді про це поговоримо. А так в принципі для нашого комітету все позитивно достатньо. І головне, що ті от висновки "Венеційки", на щастя, можемо наразі щонайменше не зважати на це все.

Ну, я бачу Ростислава Володимировича. Вітаю. Юлію Островську, вітаю. Колеги, всіх вітаю. Тетяно Василівно, привіт. Діма Нальотов, вітаю.

НАЛЬОТОВ Д.О. Доброго дня.

ПОТУРАЄВ М.Р. Колеги, мені здається, що...

ГОЛОС ІЗ ЗАЛУ. Микито Руслановичу, кворум є.

ПОТУРАЄВ М.Р. Сашо Божков, привіт.

Кворум є. Ну все, значить, колеги, тоді розпочинаємо засідання нашого комітету. Ми домовилися з вами, що ми проведемо декілька комітетів з розгляду тих питань, які ми давно збиралися обговорити, деякі виникли під час нашого обговорення проекту державного бюджету на 2024 рік. То це перший з таких наших комітетів.

У нас сьогодні два питання в порядку денному: про Концепцію меморіалізації пам'ятних місць російсько-української війни на Київщині, план дій до 2026 року. І друге питання: система державного іномовлення в Україні, стан та перспективи розвитку.

Запрошені у нас сьогодні на засідання Ростислав Володимирович Карандеєв, він є. Дякую. Мар'яна Ігорівна Олесків – голова Державного агентства розвитку туризму України. Теж є вона. Вітаємо, пані Мар'яно. Пан Ігор Чава – начальник відділу координації розвитку туристичної інфраструктури в регіонах Державного агентства розвитку туризму України. Пан Володимир Тиліщак – виконуючий обов'язки голови Українського інституту національної пам'яті. Він є. Вітаю. І, пане Ігорю Чава, теж вітаю.

ЧАВА І. Добрий день.

ПОТУРАЄВ М.Р. Пані Світлана Остапа – Голова Наглядової ради Національної суспільної телерадіокомпанії України. Не бачу, чи вона є, але думаю, що буде чи пані Світлана або хтось з представників. І пан Микола Чернолицький – голова правління Національної суспільної телерадіокомпанії України, також Олексій Віталійович Мацука – заступник генерального директора державного підприємства "Мультимедійна платформа іномовлення України" і Марія Олександрівна Пінчук – начальник відділу комунікацій зі ЗМІ державного підприємства "Мультимедійна платформа іномовлення України". І пані Юлія Островська теж з нами, вже привіталися з нею. Дякуємо, що всі приєдналися.

Колеги, прошу підтримати запропонований порядок денний, це фактично одне голосування у нас сьогодні із запланованих. Хто за те, щоб підтримати порядок денний, прошу голосувати.

Потураєв – за.

БОГУЦЬКА Є.П. Богуцька – за.

СКРИПКА Т.В. Скрипка – за.

КОНСТАНКЕВИЧ І.М. Констанкевич – за.

ПАВЛЕНКО Ю.О. Юрій Павленко – за.

НАЛЬОТОВ Д.О. Нальотов – за.

ПОТУРАЄВ М.Р. Дякую.

ФЕДИНА С.Р. Федина – за.

ПОТУРАЄВ М.Р. Дякую. Юрію Олексійовичу, дякую, Дмитре. Дякую, Ірино Мирославівно.

Колеги, хто проти? Хто утримався? Дякую, рішення прийнято одноголосно.

Отже, починаємо розгляд першого питання. В принципі, тут, так би мовити, на вибір: можна надати перше слово або Мар'яні Олеськів, або Ростиславу Карандєєву. Але я думаю, що пані Мар'яні більше це, так би мовити, за зоною відповідальності.

ОЛЕСЬКІВ М.І. Я не знаю, якщо Ростислав хотів би сказати якийсь таке загальне слово... Тобто ми готові презентувати таку Концепцію, яка власне під час стратегічних сесій роботи з громадами, областю, представниками міністерства, Інституту нацпам'яті, ми напрацювали попередньо. Тобто можу перша я або перший пан Ростислав. Як краще, то вже пан міністр скаже.

ПОТУРАЄВ М.Р. Ростиславе Володимировичу, вступне слово.

КАРАНДЄЄВ Р.В. Добрий день, шановні колеги! Радий всіх вас бачити, чути. Без сумніву, тема, яка є першим пунктом порядку денного,

дуже актуальна і важлива навіть вже сьогодні. З певним запізненням ми про це говоримо, а індикатором цього є проблемна ситуація, яка розв'язується усіма причетними органами влади щодо будівництва Національного меморіального кладовища. Це є якраз індикатором того, що тема вже трошечки нами розглядається із запізненням, але ні в якому разі вона не зайва. Тому ініціатива Державного агентства туризму слухна, правильна, всі причетні мають бути до цього мобілізовані.

І на прикладі Київщини ми маємо говорити про те, що подібні підходи мають бути застосовані і до інших, на жаль, постраждалих від окупації регіонів. І мати на увазі, що потім перед нами буде стояти велике завдання чи по величезній частині території України, яка так чи інакше теж буде переосмислювати своє перебування під час окупації і звичайно меморіалізувати наслідки трагедії життя українців від російської влади.

Тому ми вітаємо цю ініціативу, вона слухна і якісна, під Києвом, знаєте, вже ми готуємося до того, що має під Гатним з'явитися меморіальне місце у вигляді Національного меморіального військового кладовища. Плюс до того є вже встановлено кілька, так вже складається історично, кілька місць, які є об'єктами в майбутньому і туристичної уваги, а зараз об'єктами меморіалізації (*нерозбірливо*) і нашого покоління. І ті, хто відвідує Україну (*нерозбірливо*) Бородянка, і Ірпінь, але є і Мощун, де вже є певний наратив щодо як місця першої перемоги. Це теж дуже цікава така позиція щодо меморіалізації цього місця. Тому роботи багато. Пані Мар'яна взяла на себе роль бути фронтледі в цьому проекті. Очевидно, що міністерство і Інститут національної пам'яті і всі ми будемо підтримувати її, а в якихось речах брати звичайно (*нерозбірливо*).

Для Державного агентства розвитку туризму сьогодні є великий виклик щодо застосування цього потенціалу. Ми розуміємо, що є певна проблема, пов'язана із закриттям українських кордонів, певним припиненням зовнішнього туризму, але внутрішній туризм розвивається і готовність до

розвитку туризму на рівні міжнародному по завершенню війни, вже має здійснюватися зараз. Це, до речі, відповідає національній концепції (*не чути*) роботи в період після деокупації цих територій, реінтеграції цих територій до національного культурного простору, а також взагалі підготовки кадрового в тому числі потенціалу для забезпечення реалізації державних завдань по цій (*нерозбірливо*).

Пане голово комітету, дякую за можливість сказати кілька слів. Прошу далі керувати нашим засіданням. Готові стати й далі слухачами. Спасибі.

ПОТУРАЄВ М.Р. Дякую, Ростиславе Володимировичу. Ну хочу одразу сказати, що можливо у нас будуть певні запитання по цій темі, бо ми обговорювали от з Володимиром Михайловичем В'ятровичем, там є проблемні моменти з Меморіалом, який планується створити в Гатному. І тут я сказав би так, що ситуація в тому, що не лише в мене там є певні запитання або у Володимира В'ятровича, а і в інших колег в залі. Хотілося б, щоб ми їх зняли і якимось рухалися, бо дійсно, ми бачимо з публікацій численних, що родини загиблих дуже збентежені, фрустровані і можна навіть сказати розлючені тим, що це надважливе питання так, на жаль, довго вирішується. Тому можливо ми ці питання піднінемо.

Колеги, я бачу руку Євгенії Михайлівни Кравчук, бачу руку Володимира Михайловича В'ятровича. Запитання у мене таке, колеги, до вас. Ми можемо зараз зробити певні ремарки або можемо зараз Мар'яні Ігорівні дати слово для презентації, а потім перейти до обговорення. Як ви вважаєте за краще, колеги?

КРАВЧУК Є.М. У мене власне питання стосується якраз цього Меморіального кладовища, комплексу, яке планується в Гатному. І тут знову ж таки питання до Мар'яни, чи є це включено в Концепцію, чи ви будете торкатися цього питання, чи це питання суто між Міністерством культури

України, між власне Кабінетом Міністрів? Бо якщо так, то у мене, ну, я би це питання зараз не ставила власне, правильно сказали, що є така дискусія і від істориків, і власне найважливіше від родин загиблих, і люди наполегливо запитують, чому все-таки не можна повернутися до варіанту з Биківнею.

Я бачила коментарі щодо обмежень в площі, те, що там не всю територію дослідили і там є поховання, ще про які ми не знаємо, тих, хто там похований після репресій радянської влади.

Я бачу, що у нас є і Інститут пам'яті, власне було б цікаво їх почути. Просто якщо це не стосується концепції, яку буде презентувати Мар'яна, то можливо варто тут зараз одразу обговорити, а вже далі йти по цих місцях пам'яті, які пов'язані із війною і Київською областю.

В'ЯТРОВИЧ В.М. Микито, можна?

ПОТУРАЄВ М.Р. Слушна пропозиція, як на мене.

Володимире Михайловичу, будь ласка, тобі слово.

В'ЯТРОВИЧ В.М. У мене пропозиція взагалі питання Національного військового кладовища розглянути окремо, тому що мене трошки дивує те, як ми зараз між іншим це розглядаємо. Я нагадаю, що це не просто є інший варіант, є закон, який проголосувала конституційна більшість, який передбачає будівництво Національного військового кладовища саме в Биківні. Я нагадаю, що цей закон було ухвалено більшістю в парламенті, що цей закон погодили Міністерство культури, Український інститут національної пам'яті, що з презентацією цього рішення виходили на пресконференцію представники Міністерства культури та інформаційної політики, тодішній міністр, представники Українського інституту національної пам'яті, Володимир Тиліщак тут присутній, представники

Міністерства ветеранів. А зараз чомусь вдавати, що ніби нічого не було і давайте тепер передумаємо на Гатне, трохи дивна ситуація.

Коментарі, які зараз звучать від імені Українського інституту національної пам'яті мене теж дивують, що нібито закон, який вже ухвалений в парламенті, поганий, тому що він містить відміну містобудівних якихось вимог до будівництва цвинтаря. Так от, законопроект, який пропонують розглядати на заміну, так само мінус їх містобудівних норм, тому що це робиться власне для того, щоб пришвидшити будівництво цього Національного військового кладовища.

Тому я пропоную, щоб зараз ми не відволіклися від власне Концепції меморіалізації пам'ятних місць Київщини, тему Національного військового кладовища розглянути окремо все-таки, і зважати знову-таки на те, що є і позиція родин, з одного боку, а з другого боку, найважливіше, що все-таки ми говоримо про проголосований закон. І згідно Конституції, якщо він не був повернутий в парламент Президентом, не було накладено вето, закон вважається ухваленим. Тому зараз розглядати ситуацію з позиції, що от з'явилася нова ідея, тому що Кабмін придумав тепер Гатне, ну, це категорично не відповідає тій ситуації, в якій ми зараз знаходимося.

ПОТУРАЄВ М.Р. Теж слушні зауваження.

КРАВЧУК Є.М. Я теж *(не чути)*, але давайте це тоді не затягувати, на одному з найближчих засідань, бо просто цей закон по Гатному він стоїть, законопроект, він стоїть постійно в порядку денному і в досить такій прохідній частині. Хоча там навряд чи буде...

ПОТУРАЄВ М.Р. Саме так, Євгеніє Михайлівно. Дякую.

Тому давайте дійсно, ну, в принципі, з того, що я почув вчора на Погоджувальній раді, я розумію так, що шансів, що Верховна Рада розгляне

на найближчих пленарних засіданнях питання про військове кладовище в Гатному, вона, ця вірогідність, невелика. Але давайте так: ми зараз все ж таки розглянемо ті питання, які ми планували. Наприкінці, якщо трошки часу у нас залишиться, можливо, залишимося депутатами, можливо, з Ростиславом Володимировичем, обмінємося ще думками, бо хотілось би, щоб ми хоча би якось приблизно розуміли всі "про" і "контра", якщо все ж таки на одному з найближчих пленарних засідань це питання в залі виникне. Хоча знову-таки вірогідність цього я оцінюю як дуже невисоку.

Отже, Мар'яно Ігорівно, переходимо (*не чути*), вам слово.

В'ЯТРОВИЧ В.М. Микито! Микито! Отже, якщо ми сьогодні встигаємо, то розглянемо сьогодні Національне військове кладовище. Якщо ні, я пропоную все одно це окремо розглянути як окреме питання. Це дуже важливе питання.

ПОТУРАЄВ М.Р. Я підтримую, Володимире Михайловичу, я повністю підтримую. Ми ж про це говорили. Тому я повністю поділяю таку пропозицію.

Мар'яно Ігорівно, будь ласка.

ОЛЕСЬКІВ М.І. Я поширила екран. Чи видно екран мій?

ГОЛОС ІЗ ЗАЛУ. Так.

ПОТУРАЄВ М.Р. Чудово, все прекрасно видно.

КРАВЧУК Є.М. Видно. А можна ще зразу цю презентацію також нам в чат відправити?

В'ЯТРОВИЧ В.М. Вона є, Женю.

ПОТУРАЄВ М.Р. В чаті комітету.

ОЛЕСЬКІВ М.І. Хочу сказати, що таку роботу над цим напрямком ми власне розпочали в квітні 2022 року, після того відразу, як була звільнена Київщина, оскільки з досвіду, який ми маємо загалом з туризмом, і розуміння, наприклад, досвіду, який був з "чорнобильським туризмом", коли часто певні місця можливо з сумною історією, з катастрофами пов'язані так чи інакше, вони інколи перетворюються у такий "чорний туризм" і не зовсім правильні наративи доносяться в результаті до відвідувачів. Тобто зокрема, наприклад, Чорнобиль, ми маємо одну з найбільших світових катастроф, до якої фактично призвів тоталітарний режим радянський, спадкоємцем якого сьогодні є російський тоталітарний режим, але для відвідувачів Чорнобиля це не завжди доносилося і вони приходили більше з якимись такими відчуттями навіть веселощів, що вони були в зоні, де є радіація.

Ми розуміли, що інтерес до власне відвідування Київської області, цих місць, пов'язаних з війною, в тому числі руйнувань, ще навіть на початку, він був досить високим і це не дуже подобалось самим мешканцям. І досвід, який мають багато країн з відвідуванням тих же концентраційних таборів, наприклад в Німеччині, він показує те, що не завжди, коли вони планували вже через багато років, враховувались якісь моменти саме з тим, як будуть сприймати мешканці. І подібної роботи взагалі з пам'яттю ще під час триваючих подій, мало такого є досвіду, тому для нас усіх це було вперше. Ми залучили до роботи колег з такої платформи "Минуле/Майбутнє/Мистецтво", також колег з Міністерства культури та Інституту національної пам'яті і безпосередньо вели роботу з самими громадами, постійно проговорюючи певні такі питання.

Також відбулась зустріч декілька місяців тому приблизно в Міністерстві інфраструктури за ініціативи заступника міністра Сергія Деркача зібрати всі громади, всіх дотичних людей власне до цього, щоб об'єднати їх єдиним наративом і єдиним планом дій. Ми провели стратегічну сесію два тижні тому, дві сесії, для нас зробила Search її канадська програма.

І власне зараз я презентуватиму коротко результати цієї стратегічної сесії. Ця концепція дуже "сиря", але власне ми хотіли її презентувати навіть такою. Тобто це добре, щоб отримати зворотній зв'язок від депутатів, від комітету, напрацювати можливо її фінально, і тоді якщо би була далі рекомендація комітету уряду прийняти її вже як документ на рівні уряду і почати по ній рухатися, це би систематизувало таку роботу і ми би тоді не втратили дуже багато тої пам'яті, яка на сьогодні є ще свіжою, яку важливо зафіксувати.

Тобто ми розуміємо, що громади зіштовхуються сьогодні, як я говорила, з посиленням інтересом. Люди приїжджають дивитися на ці місця трагедії, ми часто їздимо туди, ми постійно бачимо відвідувачів, це іноземці, і українці, які приїжджають. Але немає оцього єдиного наративу, немає місць, які б поєднували одне з одним і вимальовувалися в певну історію, вкладені в єдиний маршрут.

Є питання по туроператорах і гідах, тому що знову ж таки гіди зараз теж возять якісь групи відносно легально, вони про це не говорять, але вони возять, вони щось їм розказують. Що саме ми теж не знаємо.

Тобто є виклики і потреби є, вони загострили необхідність такого системного вирішення цієї проблеми, і є дуже багато різних бенефіціарів, це і мешканці громад, і побратими, і родичі загиблих ветеранів, ті хто власне брали участь у боях за Київщину, за Київ. І є також потреба, з одного боку, у вшануванні пам'яті всіх, хто загинув, з іншого боку, показати героїзм. І на сьогодні ми зіштовхуємося з такою відсутністю загальнодержавної політики візії меморіалізації, бо вона ще формується, браком офіційних даних, деякі з

них є ще засекреченими, відсутністю нормативно-правового регулювання та визначення місць пам'яті і правил до їх відвідування, відсутністю певних наративів і доволі фрагментарність дослідження подій. Але знову ж таки ми можемо, так як я говорила, досліджувати багато років ще, тому що для історії взагалі це не терміни, але для туризму він може, на жаль, початися не зовсім правильно, не зовсім таким, який принесе користь Україні. Якщо гіді будуть розказувати свої якісь версії історії, легенд, наративів, то ми в результаті можемо отримати неправильні меседжі, які будуть донесені до відвідувачів.

Тобто мета цієї Концепції – це наповнити об'єднуючими сенсами і достовірною інформацією місця пам'яті Київської області. І для досягнення цієї цілі ми визначили такі стратегічні цілі: це що державна політика у сфері меморіалізації формує ціннісну систему української національної ідентичності і нову систему цінностей як запоруку сталого миру. Чому так? Тому що для нас дуже важливо, щоб майбутні відвідувачі України, туристи, у яких буде інтерес, відвідавши, тобто щоб для них це було як таке *must visit* і вони, відвідавши ці місця пам'яті, взагалі зрозуміли, яким злом є тоталітарні системи, яким злом є не лише навіть Росія загалом, тому що ми бачимо приклад, до речі, німецьких таких місць пам'яті, і вони в основному зводяться до того, що Гітлер – це тотальне зло, але, в принципі, ніяк не засуджується, наприклад, радянський тоталітарний режим, в тому числі вони ніяк не проводять паралелі, на жаль, відвідувачі тих місць, з тим, що сьогодні відбувається в сучасній Росії.

Тому для нас важливо, щоб з одного боку ми показали, наскільки погана Росія, з іншого боку показали, що зрощення взагалі, підтримка будь-яких таких тоталітарних режимів, коли вони утворюються, приводять потім до війни. І таким чином ці відвідувачі, можливо, трошки більше зрозуміють, взагалі, хто така Україна, наскільки українці довго і як вони боролися за свою незалежність і взагалі за демократію у всьому світі.

І тут дуже важливо, щоб кожен і кожна відвідувачі, вони розуміли, що ці місця пам'яті відображають важливі для них сенси, зокрема це стосується як мешканців громад, так і українців, так і тих, хто був в Україні чи тих, хто був за кордоном. І також однією з таких наших цільових аудиторій, ми вважаємо, мають бути майбутні покоління українців, які мають запам'ятати цю війну нашу, яку ще теж, напевно, потрібно назвати, але пам'ятати її як таку війну за нашу незалежність і ніколи не забути ці події і знову ж таки не призвести до їх повторення.

І мешканці територіальних громад та відвідувачі місць пам'яті меморіалізації відчують переваги таких інфраструктурних об'єктів в них. Тобто про що йдеться? Що дуже часто мешканці не хочуть, щоб щось нагадувало їм про трагічні події і це викликає у них скоріше відторгнення. Нам важливо прокомунікувати так з громадами, що будь-яке створення певних таких місць, воно веде нових відвідувачів, які в тому числі економічно вплинуть на ситуацію в регіоні. Тобто вони будуть харчуватись, вони будуть споживати послуги місцевих гідів, купувати якісь там пам'ятні сувеніри і таким чином економіка громади буде зростати і кожен мешканець отримає насправді від цього в тому числі і економічну вигоду.

Тобто по стратегічних цілях ця державна політика в сфері меморіалізації якраз формує цю ціннісну систему ідентичності, яку ми розділили на операційні цілі. Це ми маємо чітко сформульовані сенси і цінності російсько-української війни, донесені до відвідувачів місць пам'яті. Тобто потрібно прийняти таку "білу книгу" цих місць пам'яті, враховувати принципи формування української ідентичності в Законі про національну пам'ять, тобто врахувати ці принципи, і розробити стратегічне позиціонування об'єктів міст пам'яті і визначити їхній статус, тобто чи це є національні місця, чи це локальні місця, які мають бути об'єднані в єдиний наратив.

Операційна ціль друга в даному контексті, що потрібно визначити одну інституцію, яка координує, розвиває та об'єднує місця пам'яті в Україні, зокрема в Київській області. Тобто потрібно внести відповідні зміни у таку інституцію і залучити донорів та МТД до відповідно функціонування такої інституції, підсилення команди. Тут ми розуміємо, що є досить багато у нас стейкхолдерів, у нас є і Київська адміністрація по Київській області, у нас є Інститут національної пам'яті, який загалом формує національну пам'ять, як і Міністерство культури, яке формує політику, Міністерство інфраструктури, яке формує політику у сфері туризму та інфраструктури, є ми як Агентство по туризму. Але дуже важливо зрозуміти, хто один несе за це все відповідальність нам всім між собою. Якщо це може бути державне агентство, ми можемо взяти це завдання на себе. Звісно, тут без координації з Інститутом нацпам'яті ніяк не вийде. Чи це все-таки має бути Інститут нацпам'яті, тобто отут є питання туризму. Тому це таке завдання, яке нам потрібно вирішити.

Неопераційна ціль номер три – це діє система підтримки та сприяння розвитку таких місць, зокрема в Київській області. Тобто це повинно бути дійсно визначено таку систему з точки зору в тому числі і фінансування, яким воно буде, і підготовлено фахівців у сфері меморіалізації та маршрутів пам'яті. Це йдеться як і про тих, хто працює власне з питанням пам'яті, так і гідів, які мають бути чітко... Я сподіваюся, що теж буде прийнятий Закон про туризм, де ми визначимо цей момент реєстрації гідів, ці гіді мають проходити навчання, вони мають проходити постійну, тому що факти будуть постійно оновлюватися, історичні, і вони мають бути всі в одному контексті і розуміти, про що вони розказують.

Четверта ціль. Вони мають викликати інтерес у відвідувачів у всьому світі, і це питання вже маркетингу. Для нас важливо, щоб з одного боку люди їхали конкретно на такий маршрут, з іншого боку люди, які вже є в Україні, для них це було таким *must visit*. Тобто якщо ти приїхав до України, якщо ти

приїхав до Києва, ти обов'язково маєш поїхати або на один день, або на два дні і відвідати такі місця пам'яті, зрозуміти більше про цю війну.

І з одного боку окремо ми маємо просувати для українців, які мають обов'язково відвідати, тому що є мешканці, які проживали в більш безпечних регіонах і вони не до кінця на собі відчули, власне, що таке наближення російських військ і яке зло вони несуть. І люди, які виїхали за кордон, українці, які будуть повертатись, для яких також важливо цю інформацію донести.

По другій цілі – це кожний/кожна відчувають, що місця пам'яті Київщини відображають для них важливі сенси. Тут завдання ми маємо, тобто такі цілі, що місця пам'яті Київщини спонукають до критичного мислення, проактивної громадянської позиції, пошуку істини та розуміння історичних подій. Нам важливо створити таку мапу сенсів для всіх, в тому числі і для родин загиблих, і для тих, хто вижив, професійної спільноти, місцевої влади, закріпити спільне бачення наративного і ціннісного наповнення таких місць, зібрати зворотній зв'язок від зовнішніх експертів і на рівні громад запровадити уніфіковані пакети рішень з елементами візуалізації і визначеними табу та рекомендаціями щодо таких кращих практик роботи з місцями пам'яті з урахуванням локальних особливостей.

Другою ціллю в даній стратегічній меті є, щоби місця пам'яті стали майданчиком для діалогу і пошуку комунікації об'єднавчих сенсів. Дійсно, ми зіштовхуємося дуже часто навіть з громадами, коли одна громада каже: "А та громада здала все, а ми все зупинили". Тобто нам важливо, щоби це був такий майданчик, де об'єднує і не було такого, що коли відвідувач приїде в одну громаду, вона йому скаже: "Та то все ми, а отам та громада, вона все зробила погано". І ми маємо тут проробити і навчання, фасилітувати такі діалоги і зокрема представників креативних індустрій теж до них залучати, як і науковців, проводити архівацію, верифікувати дані і наративи. І далі на основі цього ми будемо вже проводити постійні навчання для гідів.

Що ці практики меморіалізації сприймають мешканцями громад, вони визнані актуально і використовуються, в тому числі, в міжнародних практиках. Тому що, знову ж таки, цей досвід, з яким ми сьогодні зіштовхуємося, подібного, напевно, немає майже ніде, коли з пам'яттю працюють настільки по-живому, якщо так можна сказати, тобто це все має відбуватися системно.

І третя стратегічна ціль – це мешканці територіальних громад та відвідувачі місць відчують переваги від таких інфраструктурних об'єктів. Тут ми маємо скласти і визначити ці місця, інтегрувати в загальнонаціональний маршрут, забезпечити матеріально-технічну базу, провести ті маршрути саме через важливі для громади місця, тому що знову ж таки, коли я була в Дахау, вони говорять, що на початку мешканці були дуже проти того, щоб концентраційний табір взагалі якось залишався таким. Вони хотіли повністю щоб там просто нічого не було і тому до нього маршрут автобусний провели поза містом взагалі. І люди приїжджають тільки туди. І зараз виходить, що меморіал відвідує близько мільйона відвідувачів в рік, а в саме містечко майже ніхто не заїжджає. Тобто навіть мешканці поруч, які проживають з меморіальним комплексом, вони отримують там негатив, що якісь машини, автобуси паркуються, багато людей ходить, там додаткове сміття і так далі. Тобто ці елементи дуже важливо включити, включити в програми туристичних операторів, локальних туристичних операторів, щоб економічно громада також відчувала від цього певний позитив.

Всі відвідувачі мають вільний легкий доступ до місць, тобто це під'їзні шляхи, автобусні зупинки, безбар'єрний доступ, велосипедні доріжки, є графіки зрозумілі, транспортна логістика, громадський транспорт, діджиталізація цих місць, доступ до достовірної інформації, в тому числі з доповненою реальністю. Мають бути розгалужені сервісні послуги, зокрема для осіб з інвалідністю і маломобільних груп, тобто це і мережі харчування, і

можливості готелів, кемпінгів, санітарна система, це поведження з відходами, також дієва система клінінгу, охорони, визначено, хто за ці місця відповідає. Ну і відповідно екскурсійне обслуговування для усіх типів відвідувачів.

І українці, і іноземці мають доступ до актуальної і достовірної інформації, це сайти, сторінки офіційні, на яких мають бути розміщені ці маршрути, інформація про них, це обмін інформацією постійно з силами безпеки і оборони. Розробити такі сторінки в органах і місцевої влади, і Київщини, і загальнонаціональні, вони мають бути в єдиному наративі, в єдиній системі надання інформації. Співпраця постійна з науковими інституціями. Підготовлено друковані та інші матеріали. Робота також налагоджена з освітніми закладами про інформування про такі поїздки, маршрути, зокрема і для школярів. Інтегровано інформацію про такі місця в туристичні путівники України.

Ну, і очікувані результати. Тобто маємо зменшити відсоток виборців, які підтримують російські наративи загалом, тому що ці місця пам'яті мають стати більш зрозумілими для кожного українця, тому що це така існуюча для нас сьогодні болюча проблема, яка має у більшості українців назавжди відкинути будь-які думки про "росіяни – наші брати".

Також ми маємо кількість країн у світі підвищити, які підтримують Україну, рівень підтримки іноземними громадянами, міжнародної допомоги Україні, і також це кількість інфлюенсерів, які відвідують ці місця, якийсь відсоток відвідувачів, які розуміють, що відображають ці місця їхні сенси, рівень довіри високий до даних місць.

Також ми розуміємо, що має збільшуватися кількість таких екскурсій, відсотки мешканців громад, які задоволені, що такі місця пам'яті у них є, кількість мешканців, працевлаштованих у сфері обслуговування, задіяних власне у роботі, і відсоток відвідувачів, які задоволені послугами, що надаються, тут загалом в цій стратегічній (*нерозбірливо*) брали участь

наступні учасники. Ми готові до всіх коментарів, пропозицій, критики і так далі, тому що хочемо напрацювати дійсно інклюзивний документ і план дій, за яким будемо рухатися. У мене все. Готова відповісти на всі запитання.

Дякую.

ПОТУРАЄВ М.Р. Дякую дуже, Мар'яно Ігорівно.

Колеги, бачу підняті руки. Будь ласка, пані Євгеніє.

КРАВЧУК Є.М. Дякую. У мене питання, воно, мабуть, в тому числі і до Інституту пам'яті, це з приводу от тих от сенсів, які ми хочемо, щоб люди винесли. Бо з того, що я бачу в презентації, ми поки говоримо тільки про громади, що відбулося в громадах. Зрозуміло, там трагедії, люди загинули, про це треба згадувати, пам'ятати і так далі. Але, мені здається, тут не вистачає оцього все-таки якогось, якщо це можна в цій ситуації сказати, наративу більш позитивного, те, що Київська область власне зупинила навалу на Київ і насправді вирішила, от власне від "Київ за три дні" до того, що на п'ятсот якомусь вісімдесятому дні росіяни перевіряють свою "тривогу", як вона працює і так далі. Тобто має бути окрім трагедії ще й переможний наратив. І очевидно, в тому числі кейс того, ну ми тут ніяк, чи це буде Биківня, чи це буде, ну о'кей, Биківня, вона там на території Києва, але все одно це має бути пов'язано із меморіальними цими шляхами і екскурсіями. Власне сюди і треба б включати цей "український Арлінгтон" в саму концепцію.

І в мене тоді прохання, щоб ще Український інститут пам'яті висловився, тобто що вони вбачають, які елементи мають бути обов'язково в цих наративах, щоб не було тільки трагедія, смерті, жертви і так далі.

Дякую.

ОЛЕСЬКІВ М.І. Я ще коротко додаю тільки. Це дійсно перший документ, тому що було дуже багато учасників, як ви знаєте, на стратегічних сесіях, всі закидають туди свої ідеї, воно зведено в єдиний документ. Ми його от зараз вперше насправді презентуємо для широкого відносно так загалу і далі ми його розішлемо для коментарів у будь-якому випадку у всі інституції, які брали участь, тому що десь брали фахівці, десь брали там керівники якихось підрозділів. Не всюди брали перші особи, ну не зі всіх були там, в тому числі і громад. Але тому він потребуватиме доопрацювання і ці всі коментарі ми врахуємо. Про героїзм точно має бути. Але для нас дуже важливо, ну мені так здається, буде зберегти цей баланс, щоб ми не зайшли в якесь "побєдоносіє" теж (так?), тобто знайшли цей баланс, його треба буде якраз шукати. Самого цього наративу ми ще не маємо, його треба напрацювати. Якраз Інститут нацпам'яті має бути, напевно, тут головним разом з Міністерством культури.

ПОТУРАЄВ М.Р. Я думаю, що тут пан Володимир Тиліщак, може, щось прокоментує.

ТИЛІЩАК В. Доброго дня. Я думаю, що, мабуть, будуть ще інші питання. Я можливо тоді загалом би висловився про все. Те, що пані Євгенія говорить, є абсолютно слухним. Я готовий про це говорити, але можливо тоді ще будуть інші питання, тоді про все загалом висловлюсь.

ПОТУРАЄВ М.Р. Дякую. Дякую, пане Володимире.

Володимир Михайлович В'ятрович, будь ласка.

В'ЯТРОВИЧ В.М. Дивіться, як мешканець Бучанської територіальної громади я можу сказати, що ми не просто маємо це зробити, ми вже спізнюємося з цим питанням. Тому що допоки ми розробляємо концепції, тут

вже відбуваються певні стихійні процеси, не всі з них позитивні процеси. Прекрасно відчуваю настрої бучанців, яким не подобається, що їхнє місто асоціюється виключно зі страшним злочином, їм не подобається, що сюди приїжджають закордонні туристи подивитися, а де ж тут вбивали людей. Їм не подобається, щоб їхнє місто асоціювалося саме з цим. Очевидно, що це один настрої.

Другий настрої цих місцевих громад Київської області – це якомога швидше меморіалізувати ці події. Відтак постають якісь місцеві стихійні пам'ятники, здебільшого звичайно хрести, які абсолютно не створюють якоїсь єдиної системи, які часом є взаємозаперечними. Відтак виникають на порожньому місці конфлікти, неприємні конфлікти. Я живу безпосередньо у містечку Ворзель, і коли у Ворзелі відкривають пам'ятник, на якому написано "Буча", очевидно, що це викликає у ворзельців певне несприйняття і знову-таки множить якісь додаткові непорозуміння замість того, щоб ця тема об'єднувала. Тому, мені здається, що насправді треба дуже швидко вже просувати власне державне бачення меморіалізації цих місць.

Той документ, який ми зараз з вами розглядаємо, мені здається, ще ви попередили, що він достатньо "сирий". Але мені здається, що там вже мали б бути певні частини, які б задавали певний настрої тому, що буде робитися в цій темі.

Отже, чого мені найбільше бракує зараз і що, мені здається, вже категорично потрібно, щоб було розроблено, це власне змісту цієї меморіальної політики. Тобто нам потрібен якийсь єдиний або більш-менш уніфікований наратив про цю війну.

От ви, пані Мар'яно, дуже слушно зауважили, що ми навіть не знаємо, як назвати цю війну. Це дуже погано, тому що вже стільки часу триває ця війна, повномасштабна війна триває вже понад півтора року, і у нас в офіційних наративах звучить то "вітчизняна війна", що звичайно мені не подобається через асоціацію з "советским" минулим, то "війна за

незалежність", то ще якісь інші варіанти. Очевидно, це вже давно треба уніфікувати. Очевидно, що нам потрібен якийсь єдиний наратив, чому почалася ця війна. Єдиний наратив, що це за злочини, чому ці злочини сталися.

Ми говоримо про те, що Верховною Радою проголосовано постановою звернення до міжнародних організацій, парламентів світу щодо визнання геноцидом цих злочинів. І очевидно, що це має бути теж одним із таких базових елементів цього наративу. Але наративу немає.

Тобто я прекрасно розумію, що цей наратив буде ще уточнюватися, тому що ми будемо уточнювати питання про цифри втрат, навіть якщо говоримо конкретно про Київську область. Отже, нам потрібен зміст, який включатиме наратив про цю війну в загальнонаціональні і локальні наративи, те, що говорила Євгенія насправді про особливості цього локального наративу, який би справді включав такі елементи цього змісту, що це от той перелом у війні, який не дав взяти Києва, саме тут стався. І це теж мусить бути вже опрацьовано і рекомендовано зокрема цим територіальним громадам для того, щоб вони могли це якось сприймати. Очевидно, що цей наратив мав би звучати у всіх цих екскурсіях і так далі. Тому що цього немає і що відбувається? Відбувається повністю в режимі хаосу. Знову-таки те, що говорила Євгенія, абсолютно правильно, громади починають міряться один перед другим, хто насправді зупинив наступ на Київ, що знову-таки абсолютно безглуздо і непотрібно.

Наступне, що би мало бути і, мені здається, вже би мало бути в цьому документі, це пропозиції щодо форм меморіалізації. Тому що, що і як фіксувати? Умовно, очевидно, що варто би було фіксувати якісь місця бойових дій, тобто де відбувалися якісь бої. Очевидно, що варто би було фіксувати якісь місця загибелі людей, тобто масових розстрілів. Та сама сумнозвісна Яблунська вулиця.

Яким чином фіксувати? Вже варто би було виходити з якимись пропозиціями якихось меморіальних знаків, безпосередньо які би мали ставати на цих місцях. Тому що поки ми цього не робимо, це робиться в хаотичному порядку і потім це впорядкувати буде дуже важко. Тому що всі ці недолугі, вибачте, пам'ятники, будуть просто намолені в переносному і в прямому значенні і нам не вдасться потім їх якимось чином уніфікувати чи, не дай боже, демонтувати, бо для людей вже сам цей знак, незалежно від того, як він виглядає, буде святим і не дай боже, щоби це рухали.

Надзвичайно важливо вже починати роботу з фіксацією того, що має бути збережено. Я пам'ятаю після Майдану в 2014 році ми встигли досить швидко провести роботу з фіксацією цих місць, які мали би бути збережені в такому вигляді, в якому вони сталися. Зараз ця робота знову-таки на території тої самої Бучанської громади значною мірою провалена, тому що люди хочуть якомога швидше затерти сліди цих жахів, через які вони пройшли. Люди хочуть швидше все зремонтувати, щоб їм це нічого не нагадувало. Це можна зрозуміти очевидно, бо це дуже травматичний досвід.

Але ми маємо визначитися з чим? З тим, що ми вважаємо за потрібне залишити, що має залишитися як пам'ять про те, що пережили. І я не знаю, чи це чиясь концепція? Сподіваюсь, що так і є. Оцей міст з Ірпеня на Романівці, який досі лежить провалений паралельно, якщо він залишиться в такому вигляді, очевидно, що це теж мав би бути, напевно, якийсь елемент меморіалізації. Поруч валяється цей сумнозвісний "бусик" білий, який у всіх відео про евакуацію з Ірпеня. Я не знаю, чи його завтра хтось просто не вкраде. Він просто валяється реально край дороги. Це просто простенькі приклади, які говорять, що допоки ми не запускаємо цей процес збереження, якогось розуміння того, як буде загальна картина виглядати, воно починає рухатися самостійно і не завжди в правильному напрямку.

Частина речей, які нам варто би було зафіксувати, меморіалізувати, вже фактично зникла. І це треба розуміти. Я розумію, що це дуже важко нам

зараз, тому що насправді ми можемо багато говорити про світовий досвід - немає світових аналогів. Немає світових аналогів, тому що війна триває, в цей час, поки триває війна, ми вже намагаємося якось меморіалізувати, зафіксувати масові злочини, які мали місце. Здебільшого це робиться очевидно після. Ми не можемо собі дозволити це робити після. Нам надзвичайно важливо це робити просто зараз.

Більше у вашій концепції є про інфраструктуру. Так, це важливо, це важливий момент, який має бути зафіксований. Дякую, що ви це напрацювали. Але мені здається, це якраз є третій вже крок після того, коли ми все-таки проговоримо якийсь зміст, якийсь єдиний наратив, якщо буде нами напрацьовано, після того, коли ми запропонуємо якісь конкретні форми меморіалізації, аж включно з уніфікованою візуалізацією цих якихось місць пам'яті, тільки після цього говорити про інфраструктуру.

Далі у ваших документах всюди йде про те, що має бути якийсь орган чи має бути навіть створено якийсь орган, який би займався цією тематикою. Я вважаю, що це має бути Український інститут національної пам'яті, центральний орган виконавчої влади. І в концепції, в положеннях Інституту національної пам'яті абсолютно прописана от власне ця політика. Очевидно, що він матиме за необхідність співпрацювати і з Міністерством культури і інформаційної політики, і з іншими центральними органами виконавчої влади, але таким собі диригентом чи першою скрипкою в цьому оркестрі має бути якраз Інститут національної пам'яті.

Дякую.

ПОТУРАЄВ М.Р. Дякую, Володимире Михайловичу.

Ну що, на мій погляд, дуже позитивне (*не чути*), то і зауваження колег, вони демонструють, що ми в принципі на одному треку, Мар'яно Ігорівно, з вами. Тому, будь ласка, залучайте нас, ми готові. Ви бачите, що є ідеї, є пропозиції, так що ми точно готові підтримати розвиток цієї концепції. І так,

я погоджуюсь з Володимиром В'ятровичем, що там треба, можливо, більш чітко визначити пріоритетність завдань, бо я погоджуюсь з тим абсолютно, що можемо як втратити те, що втрачати неприпустимо, так і отримати зовсім не ті наративи і не ті історичні, так би мовити, мітки, фізичні, які можуть хаотично з'являтися і потім будуть дуже заважати тому, щоб була створена така цілісна політика увічнення пам'яті жертв воєнних злочинів так званої Російської Федерації.

Я бачу, що є рука від пані Ганни Куценко, вона представляє Київську військову адміністрацію. Наскільки я розумію, теж займається туризмом. І ще пані Ліза Богуцька.

Пані Ганно, давайте ми зараз пані Єлизаветі Богуцькій дамо слово, бо у нас такий принцип, що спочатку депутати, а потім запрошені. Пані Лізо, будь ласка, вам слово.

БОГУЦЬКА Є.П. Добрий день! Я згодна і з Євгенією Кравчук, і навіть у більшій мірі з Володимиром В'ятровичем згодна: саме меморіалізація цих пам'яток, де відбувалися ці злочини... І можу це прокомунікувати саме через те, що десь у 2020 році з групою Жені Кравчук ми їздили невеличкою групою до Чорнобилю, до Прип'яті, і я там була вперше. І коли ти бачиш своїми очима те, що відбувалося завдяки тому тоталітарному кровожерливому режиму, то ти розумієш, що головне, що впливає на свідомість людей, це візуалізація тих подій, які відбувалися. Саме коли ти це бачиш.

Минулого року зі своєю сім'єю я вирішила поїхати до Бородянки, і ми їхали через Литвинівку, спочатку туди проїхали, там теж територія була окупована, з неї такими шляхами поїхали до Бородянки, і поки їхали праворуч, ліворуч в лісі бачили спалену російську техніку, вона дійсно вражала – це ти їдеш і це ти бачиш, і уявляєш як відбувалися тут ці бої. А потім, коли ми приїхали до Бородянки, саме там ми побачили оці страшенні картини, коли авіабомби троцили великі будинки, буквально посередині.

Це теж впливає так, що ти не можеш просто йти і просто, спостерігаючи, дивитися на це, в тебе просто відбувається внутрішньо щось таке, що повністю перетворює твоє сприйняття ситуації на найжахливішу, яка може відбутися у XXI столітті.

Тому я згодна з тим, що нам треба консервувати деякі можливо навіть вулиці в містах або навіть просто якісь райони просто консервувати. Я розумію так, що це має відбутися у подальшому на Донеччині, де вже зруйновані цілі міста, і саме ці міста мають бути в подальшому консервовані, куди мають приїжджати туристи і бачити, що від міста не залишилися нічого – от що є Російська Федерація, от що вона собою представляє.

Тому що, я ж кажу, що коли ми бачимо повністю збережене місто Прип'ять, але воно мертво, це мертво місто, ти приїжджаєш і ти відчуваєш там таку моторош душевну від того, що тут жили люди, тут вони ходили, тут вони грали в баскетбол, футбол, тут діти навчалися у школі, тут були пляжі і люди тут засмагали, купалися, раділи чомусь, ходили у кіно і так далі, і це було найсучасніше тоді місто України – місто енергетиків, і що сталося, коли тоталітарний режим не зробив нічого, щоб цього не сталося.

І що сталося через купу років з нашою Київською областю насамперед, яка дійсно просто втримала навалу російську, щоб вона не прийшла до Києва, сама Київська область взяла на себе цей потужний удар.

От Володя каже про те, що він у Бучанському районі, я у Вишгородському районі – це ті два райони, які навіть втримали саме величезне угруповання, як тоді вважалося, "другої армії" світу.

І коли ти їдеш і це все бачиш, і ти бачиш, що відбувалося тоді, і що відбувається зараз, ти розумієш, що тоталітарні режими мають зникнути назавжди, тому що це загроза не просто миру у світі, а це загроза людському життю, це загроза взагалі існування світу.

Тому погоджуюся з тим, що треба продумати ще про саме меморіалізацію якихось територій, щоб зберегти уявлення про те не просто

на фотографіях, а щоб це було очно зрозуміло, щоб ти міг доторкнутися до всього цього. Як колись Олена Зеленська сказала: "Я відчуваю себе як шафка в Бородянці", - це вона мала на увазі маленьку шафу на кухні в зруйнованому будинку, де не залишилось нічого, але була оця прикріплена шафа, яка не впала на кухні. Тому це треба бачити своїми очима.

Дякую дуже. Передаю слово ведучому.

ПОТУРАЄВ М.Р. Дякую, пані Лізо.

Так, зараз в порядку піднятих рук. Пані Ганно, все ж таки вам треба почекати, бо Миколо Леонідович Княжицький зараз, а потім Дмитро Нальотов. Миколо Леонідовичу, будь ласка, тобі слово.

КНЯЖИЦЬКИЙ М.Л. Дякую, пане ведучий.

Я, по-перше, хочу подякувати звичайно за саму ідею. Бачу в цій ідеї декілька суперечностей, які з одного боку похвальні, з іншого боку їх буде дуже складно зробити. Тому що коли ми побачимо, як ви би згадували про Німеччину, концтабори в Німеччині? Звичайно, коли ми подивимося на сучасні музеї в Європейському Союзі чи на музей Варшавського повстання чи Аушвіц, чи будь-який інший, то ми будемо розуміти, що експозиції побудовані так, що вони загалом засуджують тоталітарний режим і будь-який автократизм. Тому що люди, які живуть в цих країнах, зараз для себе це усвідомили і вони точно не мають нічого спільного з тим тоталітарним режимом. І тому, наприклад, музей Варшавського повстання взагалі був відкритий там 40 чи скільки років, чи 50 років після того, як це Варшавське повстання відбулося.

Разом з тим, коли відкривалися німецькі табори, ви знаєте, що німців туди водили на екскурсії, тих, які підтримували фашизм, і вони казали: "Ми нічого про це не знали. Ми вперше це бачимо". Хоча очевидно, що знали. І показували їм там фільми про те, що відбувалося.

Тому що я маю на увазі? Що з одного боку є дуже позитивним і мені дуже імponує, і я сам про це думав, коли ви говорите, що нам треба дивитися ширше на боротьбу авторитаризму проти демократії і до яких злочинів приводить авторитаризм, з іншого боку ми, вибачте, самі ж цю демократію до кінця не побудували, є таке проблема. І коли у нас один з колишніх відомих людей їде за кордон і розказує, що словами "Слава Україні" когось там дресують, тобто це дискусія в нашому суспільстві. І Німеччині вони все це почали робити, коли цей тоталітаризм був однозначно засуджений всіма. А у нас він, на жаль, всіма не засуджений.

Нам дійсно треба зберегти ці місця, показати жахи, які там відбувалися, може, без якихось узагальнень, через те що ці узагальнення, я ще раз кажу, я це дуже вітаю, мені це дуже подобається, але ще суспільство наше до цього не прийшло. У нас ще далі частина цих людей Путіна підтримує, вибачте, які серед нас живуть. А от водити їх туди і показувати ці жахи можна.

Коли ви говорите про екскурсоводів, то є така практика в національних місцях у багатьох країнах, що на певні об'єкти можуть приводити людей лише ліцензовані екскурсоводи зі спеціальною перепусткою, після того як вони здали іспити в уповноважених органах, а ці уповноважені органи готують для них методичні матеріали і кажуть, в який спосіб розповідати про те чи про інше. Очевидно, що справою міністерства було б підготувати такі маршрути, виробити методички, запросити екскурсоводів брати в цьому участь і видавати ліцензії на таку діяльність екскурсоводам. Зважаючи на це, принаймні в умовах військового стану ми можемо легко обмежити неліцензованих екскурсоводів, які не отримали там ліцензії у відповідному органі - чи в Міністерстві культури, чи будь-де, звичайно, здавши якісь іспити на підставі тих методичних рекомендацій, які будуть підготовлені.

Ну і потім, на жаль, війна ще не закінчилася і ми не знаємо, які висновки нам доведеться робити і коли. Ви абсолютно праві в тому, що ця робота потрібна зараз. Тому безумовно потрібно визначити ті об'єкти, які

мають бути збереженими. Очевидно мають бути програми, мають бути маршрути, ліцензовані екскурсоводи по цих маршрутах. І основна мета цього - показати всі жахи російської нацистської рашистської навали, яка прийшла на нашу землю, і показати, до яких жертв це привело. А потім організувати туди і поїздки дітей, школярів і багатьох інших, кого ми зможемо, зважаючи на той стан, в якому ми живемо.

А вже на наступному етапі, мені здається, що, ну в мене давно була така ідея - створювати такий меморіальний центр, яких зараз є багато в європейських країнах, який був би пов'язаний з меморіалізацією нашого минулого і тих людей, які боролися за нашу незалежність раніше, і дисидентського руху. І про все це потрібно говорити. Але зараз, мені здається, просто ми ще до кінця до цього не готові, тому я би почав з такого першого етапу. А те, про що говорили, можна другий етап.

А перший етап - це меморіалізація найжахливіших місць, відображення реальних подій, які там відбулися, збереження всього, що є, ліцензування екскурсоводів, інформація про це, можливо фільми, візуалізація, бо зараз маємо нові сучасні способи показу цього і на місцях в експозиції, і з точки зору зйомок фільмів про ці жахи. А ці фільми можуть бути частиною цієї роботи. І от на цьому можна було би зосередитися.

Дякую.

ПОТУРАЄВ М.Р. Дякую, Миколо Леонідовичу.

До речі, хочу сказати, що от під час презентації пані Мар'яни я думав саме про *(не чути)*.

Абсолютно ви слушно кажете, що, по-моєму, майже у всіх країнах це унормована робота. Це питання допоміг би нам вирішити закон. Я знаю, що Дмитро Нальотов, я зараз буду надавати йому слово з пані Мар'яною, з іншими колегами вже дуже близькі до того, щоби ми могли його розглянути. Відповідно він допоможе вирішити ці питання.

Але я згоден і з вами, якщо буде (*не чути*) актами Кабінету Міністрів України.

Дмитро Нальотов.

Я не знаю, чи чути? Мені пишуть, що поганий інтернет. Добре, я тоді поки вимкну відео. Дякую.

НАЛЬОТОВ Д.О. Мене нормально чути? Добрий день!

ГОЛОС ІЗ ЗАЛУ. Нормально.

ПОТУРАЄВ М.Р. Чудово чути.

НАЛЬОТОВ Д.О. Щодо меморіалізації, моє бачення, що цим дійсно має займатися такий великий колектив, мабуть, на чолі з Національним інститутом пам'яті. Тому що насправді ті події, які відбуваються, вони мають нести великий меседж, як правильно його донести до суспільства, до туристів, до майбутніх поколінь, які будуть дивитися на ці речі.

Тут треба поєднувати наше минуле, чому саме ми стали такою нацією, яка змогла побороти, яка змогла зупинити це, і ми сподіваємось, що зможе побороти. І це має бути дуже великий меседж до людей, які приїжджають, він має бути довгостроковий. І ми маємо уявляти про те, що ті люди, які будуть приїжджати до нас, гості, туристи через 100-200-300 років, вони будуть бачити це як один з елементів нашої історії і вони мають також бачити і те, що відбувалося раніше, ті сторіччя і ті віка, які ми воювали з різного роду анексій і нападів на нас.

Що стосується туризму. В моєму баченні є в законі нашому, який ми пропрацювали, цілий розділ щодо розвитку туризму. І там є дві програми. Перша - це стратегія національна розвитку туризму України, де передбачаються великі проекти, які можна експортувати, якими держава

займається і робить маркетинг на світовому рівні. Тобто це національний туристичний продукт, який географічно детермінований, який підтримується державною цільовою програмою, де реалізуються великі проекти з баченням на довгострокові перспективи і великі туристичні потоки. Такі проекти мають бути виокремлені. І дійсно, ми розуміємо, що суспільство міжнародне цікавить Україна і цікавлять ці події, які відбуваються. І ми розуміємо, що після перемоги люди будуть приїжджати до нас і їм захочеться подивитися цілу історію, тому це має бути максимально ефектно, максимально з великими і глибокими меседжами не тільки про війну, а й про Україну, чому ми стали такими, чому нам це вдалося.

І це має бути підтримано державою, і саме тут мають бути оці великі, розроблені разом з Інститутом пам'яті, такі грандіозні проекти. Їх має бути небагато, але вони мають бути точковими.

І другий момент розвитку туризму – це місцеві програми розвитку туризму, які вже робляться громадами. І тут, на моє бачення, кожна громада має прийняти рішення, чи хоче вона запрошувати туристів з саме такої тематики, чи хочуть вони створювати великі моменти, великі заходи для того, щоб саме в цій громаді закріпити цю пам'ять і вона б їм постійно нагадувала про ті події. Чи бачать вони взагалі в себе розвиток туризму, чи є в них для цього ресурс і чи є в них для цього взагалі як би перспективи. Можливо, у них зовсім інша економічна ситуація і вони не роблять акцент на туризмі.

Тобто тут кожна громада, на моє бачення, має приймати рішення і вже потім за допомогою цільових фондів, які ми плануємо прийняти в новому законі, які фінансуються за допомогою туристичного збору, за допомогою там інших фінансових можливостей, вже вони створюють або не створюють такі меморіальні для себе місця.

Таке моє бачення. Дякую.

ПОТУРАЄВ М.Р. Дякую, пане Дмитре.

Колеги, я хочу сказати...

НАЛЬОТОВ Д.О. Забув про ваше питання стосовно гідів. Дійсно, в законі передбачена можливість контролювати туристичні потоки і супровід. Це дозволяє створення Єдиного туристичного реєстру. І ми даємо всі функції і громадам, і функції в Єдиному туристичному реєстрі для того, щоб створити можливості для такого організованого супроводу і контролювати цей процес.

ПОТУРАЄВ М.Р. Дякую.

Колеги, хочу сказати, що ми маємо трохи так щільною нашу дискусію зробити, бо у нас ще одне важливе питання, а о 12-й, на жаль, у мене і у пані Євгенії Кравчук буде нарада з Міністерством зовнішніх справ з питань нашої міжнародної діяльності. Тому у нас обмежений час комітету до 12-ї години.

Отже, зараз пан Юрій Олексійович Павленко і потім Ганна Куценко, яка давно чекає можливості сказати слово.

Юрію Олексійовичу, будь ласка, вам слово.

ПАВЛЕНКО Ю.О. Шановні колеги! Бажаю міцного здоров'я. Дуже добре, що ми цю тему почали обговорювати і виходимо на певне прийняття рішень. Бо дійсно дуже багато ми втрачаємо цієї пам'яті і за півтора року вона починає стиратися. От на мій погляд, можна було би залишати по Житомирській трасі всю спалену техніку і по інших трасах навколо Києва, для того щоб кожен раз людина, яка їде з Західної України в Київ, просто згадувала ті події, пам'ятала ті події і кожен киянин пам'ятав про ті події, які були *(не чути)*.

На жаль, спілкуючись з багатьма, це уже забувається, уже переходять люди в достатньо мирну систему життя. Це і пам'ять про людей, які загинули, це і підтримка тих, хто сьогодні, бо війна не закінчилась, війна зараз, от в цей момент конкретно, триває на дуже багатьох ділянках української території.

Тому я підтримую цю нашу роботу максимально. Треба і злочини показувати і, без сумніву, сьогодні підтримувати той героїзм, який здійснюється конкретними українськими хлопцями і дівчатами, конкретними підрозділами в цей конкретний момент. Тому я тут максимально до ваших послуг і максимально коротко говорю, тому що довго не можна. І, з вашого дозволу, теж вийду швиденько з засідання комітету, піду робити певну роботу.

А ви, пане голово, можете вголос привітати 130-й окремий батальйон як перший батальйон Сил територіальної оборони, який отримав з рук Президента 1-го числа Бойовий Прапор. Вони навколо мене, вони почують.

ПОТУРАЄВ М.Р. Юрію Олексійовичу, я радий, що побратими ваші поруч з вами. Я думаю, що можу від імені всього комітету привітати ваш батальйон.

ПАВЛЕНКО Ю.О. 130-й окремий.

ПОТУРАЄВ М.Р. Вітаю 130-й окремий батальйон територіальної оборони України з отриманням Бойового Прапору від Президента України. І бажаю, головне, щоби всі поверталися з кожного бойового завдання.

ПАВЛЕНКО Ю.О. Служимо українському народу! Дякую.

ПОТУРАЄВ М.Р. Дякуємо.

Колеги, отже, Анна Куценко, будь ласка.

КУЦЕНКО А.С. Добрий день! Дякую.

Я дуже коротко скажу. Я директор Департаменту культури і туризму Київської обласної військової адміністрації.

Власне, Київщина проводить роботу по збереженню пам'яті одразу з 2022 року. Ми перші, хто створив віртуальний музей війни на нашому порталі "Мандруй Київщиною", і ви можете побачити всі оцифровані наслідки окупації Київщини.

Крім того, хочу подякувати і пані Єлизаветі Петрівні за те, що вона згадала не лише Бучанський район, а і Вишгородський. У нас близько 100 громад, які були деокуповані. Відповідно ми маємо величезний пласт роботи, тому що кожна громада хоче показати, розказати про свій внесок у деокупацію і визволення Київщини. Тому я тут дякую Державному агентству розвитку туризму за те, що ми нарешті зібрали і консолідували всі наші зусилля в тому напрямку, як правильно працювати з цією пам'яттю. З Інститутом нацпам'яті у нас запланований певний курс навчання саме для громад по методиці збереження пам'яті, тому що їх треба навчити, що важливо зберігати і як це показати.

І ще одне важливе питання, яке я хотіла би підняти. Дуже класно, що ми всі з вами говорили про ту організацію, яка буде задавати тон в нашій роботі, але важливе практичне питання: хто буде балансоутримувачем цих меморіальних комплексів, хто буде платити за утримання цих комплексів? Ми пішли на Київщині шляхом укомплектування і створення філій наших музеїв. Можливо ви всі були, а хто не був, запрошую в наш Музей-заповідник національно-визвольного руху, це колишній Музей оборони Києва, який знаходиться в Нових Петрівцях, і власне на його баланс ми передали Меморіал, який буде створюватись в Мощуні. Тобто зараз ми проводимо величезну роботу з родинами загиблих, формуємо бачення, укомплектуємо і робимо, вже фіналізуємо саму візуалізацію об'єкта. Але

ще важливе питання, про яке власне я дуже попрошу і Мар'яну Ігорівну теж не забувати, це про те, в кого на балансі будуть знаходитись подібні меморіальні комплекси, хто буде за ними слідкувати і як нам далі працювати з громадами.

Принагідно ще всім вам дуже дякую за ту увагу, яка приділяється сьогодні Київщині і нашій величезній роботі.

Це дуже коротко.

ПОТУРАЄВ М.Р. Дякую вам, пані Ганно. Я сподіваюсь, що ви й далі будете працювати в тісному контакті і координації з Державним агентством розвитку туризму України. Ну і відповідно ми, як я вже зазначав, теж готові постійно брати участь в цій роботі.

Так, пане Володимире, я вам даю зараз репліку, але, на жаль, часу вже багато забрало обговорення, тому, якщо можна, лаконічно, будь ласка.

ТИЛІЩАК В. Дякую. Я постараюся лаконічно. Ну передусім я хочу подякувати і ДАРТУ, і особисто пані Мар'яні, ну вони насправді є мотором з минулого року в цій темі - збереження, формування маршрутів пам'яті і за ту роботу, яка проведена.

Звичайно, над тими документами, які зараз напрацьовані на стратегічних сесіях, потрібно ще працювати. Ми готові абсолютно долучатися і співпрацювати в цьому напрямку.

Також я хочу подякувати, я абсолютно згоден з словами, які тут звучали від народних депутатів, тому що справді тема збереження пам'яті про війну, вона ширша, аніж лише формування маршрутів пам'яті. Тобто ми на сьогодні повинні зберегти пам'ять про усе пов'язане з цією війною і в першу чергу про спротив.

Тому ми зараз як Інститут національної пам'яті розробили, завершуємо зараз, провели експертне обговорення і зараз доопрацьовуємо пропозиції від

експертів, методичні рекомендації для громад щодо збереження пам'яті про події учасників війни, їх музеєфікацію. І справді ми з Департаментом культури Київської обласної адміністрації маємо домовленість про проведення таких семінарів, навчань для громад області. Так, серія громад цього року буде проведена, і це буде практична робота.

Очевидно, коли ми говоримо про меморіалізацію, ми повинні кілька речей пам'ятати, що у нас повинні враховуватися як інтереси тих відвідувачів, які приїжджають зовні, так і інтереси місцевих громад, яким важливо зберігати пам'ять про свою участь в спротиві російській агресії і очевидно потрібно в першу чергу працювати з громадами, і ми це розуміємо і до цього готові.

Щодо того, що звучало про координацію. Так, ми готові до цього братися. Єдине, що Інститут зараз в послабленому стані працює, у нас 14 співробітників зараз у Силах оборони, це 20 відсотків від колективу інституту. Тобто практично весь відділ, який якраз і працював над темою меморіалізації війни з 2014 року, він у Збройних Силах. Тому очевидно, що ми будемо працювати, робити все можливе, але очевидно тут потрібна широка співпраця усіх зацікавлених у цій темі.

Щодо історії війни, то просто хочу нагадати, що при Генштабі працює Центр досліджень воєнної історії, який якраз і працює над написанням оцієї офіційної хроніки війни. Вони зробили вже кілька випусків, в принципі ми з ними також співпрацюємо. Тому насправді тема збереження пам'яті про війну і в тому числі от Київщина є таким в доброму значенні полігоном, де ми насправді можемо спільно випрацювати ті підходи і ті практики, які потім поширювати на всю Україну.

Дякую.

ПОТУРАЄВ М.Р. Дякую, пане Володимире.

Колеги, давайте подякуємо всім хто, взяв участь в обговоренні першого питання. Я думаю, що голосування нам тут жодне не потрібне. Ми беремо інформацію Державного агентства до відома і готові знову-таки разом з вами напрацьовувати необхідні кроки для того, щоб вона, ця концепція, вже дійшла дійсно до офіційних документів. І інші кроки, які треба робити зараз для вирішення тих проблем, які піднімали сьогодні колеги, ми також готові включатися зі свого боку як комітет і робити необхідну для цього роботу.

Дякую.

КРАВЧУК Є.М. Микито Руслановичу, якщо можна, останнє таке коротеньке питання. Це просто для розуміння. Ну очевидно, чому Київська область як перша область, яка пропрацьовується на такому координаційному державному рівні. Але чи є в подальших планах концепція для тієї ж самої Харківської області, яка була деокупована, для Півдня України? Зрозуміло, що ми хочемо, плануємо і будемо дякувати нашим Збройним Силам, які будуть звільняти території, і на всіх цих областях звільнених буде потребувати, я думаю, що державної якоїсь підтримки і координації з Інститутом пам'яті також. Чи було це в планах? Я розумію, що це як пілот, Київська область, і найближче до Києва, і очевидно, що туристи будуть, найбільше знають там Бучу, Бородянку. Але, очевидно, треба думати і у масштабі всієї країни.

ПОТУРАЄВ М.Р. Пані Мар'яно.

ОЛЕСЬКІВ М. Дякую дуже. Євгеніє, звісно, що це буде далі перелаштовано на інші області. І з нашого боку, я думаю, що ми доопрацюємо цю концепцію, враховуючи коментарі, разом з Інститутом національної пам'яті, можливо вже туди додамо дещо саме з самих сенсів, які є на сьогодні, розкладемо такий план дій, надішлемо його вам тоді вже або

офіційним листом, або знову ж таки просто в "Групі" і можливо отримаємо ще зворотні коментарі. І тоді будемо напевно рекомендувати, ну тобто просити комітет рекомендувати уряду прийняти таку концепцію і визначити там дійсно в усій тій частині, яка стосується наративів, визначення місць меморіалів, сенсів, відповідальним саме Інститут національної пам'яті. В нас буде частина, яка стосується безпосередньо туризму, гідів, подальшої промоції. І я кажу, чому ми тут таким є драйвером і це пишемо, тому що власне ми без наративів, без сенсів не можемо нічого далі рухати, бо це буде неправильно і може потім суперечити.

Я думаю, що теж окремо після того, як з Інститутом національної пам'яті, власне з Міністерством культури, з Ростиславом Володимировичем проговоримо, щоб міністерство також це затвердило, і сподіваюсь, що зможемо протягом місяця цього все-таки доопрацювати документ і ще до кінця року його прийняти, щоб уже мати такий план роботи на 2024 рік у тому числі.

ПОТУРАЄВ М.Р. Чудово. Ми готові заслухати до затвердження, готові зібратися, не обов'язково в форматі комітету - в форматі робочої групи. Так що ми у вашому розпорядженні, пані Мар'яно.

Колеги, переходимо до другого питання. У мене тільки запитання, хто буде презентувати? Пані Юлія Островська чи пан Олексій Мацука?

Будь ласка. Передаємо вам слово і чекаємо на вашу презентацію.

ОСТРОВСЬКА Ю. Добрий день.

Дякую, ми зараз. Скажіть, будь ласка, так ви бачите презентацію, ні?

ПОТУРАЄВ М.Р. Ну доступ, право демонстрації надано. Так що можете запускати.

ОСТРОВСЬКА Ю. На жаль, щось у мене не виходить. А можете, будь ласка, надати Марії Пінчук такий дозвіл? А я поки почну.

ГОЛОС ІЗ ЗАЛУ. Дозвіл є у всіх.

ОСТРОВСЬКА Ю. У всіх. Добре. Дуже дякую.

Маріє, будь ласка, пошир.

Добрий день. Ну по-перше, дуже дякуємо, що ви запросили нас звітувати по нашій діяльності. Ми вчора ввечері направили цю презентацію в комітет. І зараз, сподіваюся, вийде і ми побачимо. Можемо починати, думаю.

Хочемо спочатку розказати, що таке державне підприємство "Мультимедійна платформа іномовлення України" саме в 2023 році. Це міцна база для захисту інформаційного суверенітету і просування українських наративів. Це два ефірних канали, шість медіабрендів, 36 діджитал-майданчиків і масштабне власне виробництво. На 2022 рік ми виготовили 6 тисяч 900 годин, а на 2023 рік в плані у нас 7 тисяч 800 годин власного контенту.

Ну почнемо саме по каналах. Freedom, який існує 18 місяців уже, має майже... Скажіть, будь ласка, ви бачите зараз презентацію?

В'ЯТРОВИЧ В.М. Вона не рухається.

ГОЛОС ІЗ ЗАЛУ. Бачимо, але тільки перший слайд, її треба запустити.

ОСТРОВСЬКА Ю. У нас там всі клікабельні посилання, ви можете там нажимати, бо вам її направляли.

Тобто з Freedom вже півтора року, за 18 місяців існування вже має майже 9 мільярдів переглядів на всіх діджитал-майданчиках, які транслюють Freedom. Це наші партнери з медіагруп, це саме власне майданчики МРУ, на

яких з цих 9 мільярдів наших 1,9 мільярда. Ядро аудиторії Freedom, і там теж ви побачите, що це саме росія, саме країна-агресорка, на яку і направлено саме мовлення Freedom, далі ідуть країни пострадянські. Україна має частку 9-10 відсотків в залежності від місяця, і це, на нашу думку, каже про правильно обрану стратегію та вибір тем і методологію, за якою ми ці теми вибираємо. І я думаю, що про це може сказати Олексій, саме яка методологія.

Також хочу сказати, що у нас є 4 медіа-майданчики трьома мовами, є два у англійській редакції, один новий "the gays" називається, інша має давню історію, це і UA-TV English, яка з 2020 року стрімко пішла вгору, незважаючи на те, що ефірне мовлення було припинено, бо переорієнтувалося на російську мову тоді.

Також ми нещодавно відкрили іспаномовний наш ютуб. Всі цифри ви можете бачити в презентації.

Також є канал "Дім". Це саме ефірний канал. Можемо довго розмовляти і казати про історію, я думаю, що ви всі знаєте, але хочу наголосити, що вже рік "Дім" мовить виключно українською мовою в оновленому форматі, орієнтується на аудиторію - на українців, які за кордон поїхали, тобто на наших біженців та на внутрішньо переміщених осіб. Також цифри по каналу "Дім" ви можете бачити в презентації.

Також по Freedom. Що сам Freedom стабільно по кілька разів на місяць потрапляє в тренди російського сегменту ютубу, а також інших пострадянських країн. Там слайд 11-13, теж всі посилання клікабельні можна побачити.

Зворотній зв'язок з глядачами. У нас є чатбот, туди багато пишуть, зрозуміло, що дивляться, дуже часто згадують нас у чатбот "Рулетка". Вчора спілкувалася з компетентними органами, кажуть, що кожне п'яте звернення до цієї програми "Хочу жити" приходиться саме з Freedom. Тобто люди дізнаються про цю ініціативу саме з Freedom.

Також ми постійно відкриті до змін і інновацій, створюємо нові майданчики, запускаємо нові, відмовляємося від того, що віджило, що не знайшло відгуку у глядача. Так буває. Чи вже виконало свою задачу. Ну і також амбітні цілі ставимо перед собою - розширювати мовні лінійки брендів у діджиталі наразі. Розширення мережі міжнародної дистрибуції і дуже бодро розробляємо концепцію ефірного каналу англійською мовою. Сподіваюся, що це може статися вже в наступному році.

Також ви можете побачити, що у нас є тижнева розсилка. Дуже просимо вас туди підписатися, щоб ви постійно тримали руку на пульсі іномовлення.

Ну я кажу, що все можна побачити в презентації. Впевнена, що у вас є питання, ми з колегами дуже радо відповімо на них.

Дякую.

ПОТУРАЄВ М.Р. Так, дякую, пані Юліє.

Давайте пані Пінчук згорне презентацію, щоб я бачив колег. Бо я бачу поки що тільки презентацію. Переконаний, що питання будуть. Ну поки згортається презентація...

В'ЯТРОВИЧ В.М. Є питання, є.

ПОТУРАЄВ М.Р. Не сумніваюся, Володимире Михайловичу.

Я тоді свої питання залишу може на кінець, бо у мене теж вони є. Розпочнемо ми з питань від колег народних депутатів.

Отже, Володимир Михайлович В'ятрович. Потім Євгенія Михайлівна Кравчук. Потім Микола Леонідович Княжицький. Потім, може, я, якщо буде в мене час.

Будь ласка, Володимире Михайловичу.

В'ЯТРОВИЧ В.М. Доброго дня. Отже, почну з першого слайду. Завданням, яке стоїть перед мультимедійною платформою іномовлення, як на слайді написано, оперативно і об'єктивно інформувати світ про події в Україні та знайомити світ з історіями української стійкості. Тобто всюди йдеться про світ. Але коли ми дивимося конкретно про результати вашої роботи, ми бачимо, що, на жаль, у вас світ звужується чомусь до Російської Федерації. Я не розумію власне таких пріоритетів. Як на мене, воно абсолютно суперечить Основам зовнішньої політики України. Основами зовнішньої політики України, Основами української дипломатії є розбудова кола країн-союзників в першу чергу серед демократичних країн Заходу. Очевидно, що і наше іномовлення мало би бути зорієнтовано в першу чергу на ці країни, для того щоб там сприяти зміцненню наших зв'язків, зміцненню підтримки з боку цих країн України у її боротьбі проти Росії.

Натомість повна орієнтація ресурсу фактично на роботу з Російською Федерацією абсолютно незрозуміло чим виправдана. Як на мене, не виправдана цілковито. Не розумію, яких результатів ми намагаємося досягти, концентруючи свої і так незначні ресурси іномовлення саме на Російській Федерації. Чи ви вірите, що, розмовляючи російською мовою з росіянами, ми раптом поміняємо ставлення Росії, росіян до агресивної війни проти України? Мені здається, що така позиція наївна абсолютно. Єдиний момент, який міг би бути частково вашою місією, спрямованою на Росію, російськомовну, це очевидно, що мовлення на поневолення народу Росії. На жаль, окремого акценту щодо цього взагалі у вас немає і схоже, що ви не вважаєте цю тему важливою, і далі намагаючись чомусь шукати якихось "хороших русских" на території Російської Федерації, витрачаючи на це достатньо великі державні ресурси.

Звичайно, у вас як завжди просто вражаючі цифри, які цікаво просто якось би було побачити, як вони рахуються: 8,9 мільярда переглядів. Знаєте,

це більше ніж мешканців Землі. 1,6 мільйона підписників на каналі Freedom. Я відкриваю ютуб і чомусь бачу там цифру майже вдвічі меншу – 964 тисячі.

ОСТРОВСЬКА Ю. Так багато каналів.

В'ЯТРОВИЧ В.М. Тут написано, що це підписники Freedom.

ОСТРОВСЬКА Ю. Freedom і Freedom Life там написано. Там два канали.

В'ЯТРОВИЧ В.М. О'кей. Тоді поясніть мені, будь ласка, ще одну дуже важливу річ: доцільність існування фінансування державою такого собі телеканалу, який називається "Дім", коли, якщо вірити вашій презентації, 72,5 відсотка аудиторії становить Україна. Тобто ви мовите на Україну всупереч тому, що це абсолютно перетворює цей канал на державне телебачення, що абсолютно суперечить концепції розбудови мовлення в Україні, концепції інтеграції України в Європейський Союз. Ви абсолютно це спокійно представляєте тут як один з ваших здобутків. Чим це пояснюється і чому ви так вважаєте за потрібне, за нормальне порушувати, власне, ці засади в орієнтації України до Європейського Союзу?

Я закінчу. Ми постійно говоримо про те, що у нас бракує ресурсу на Суспільне телебачення, цього року. На 2024 рік, якщо я не помиляюся, у нас знову-таки у бюджеті передбачено десь третину тих коштів, які мали б іти на фінансування Суспільного телебачення. Натомість, на мою думку, ми абсолютно неефективно використовуємо гроші, які ідуть на такі канали, як Freedom і канал "Дім".

Дякую.

ПОТУРАЄВ М.Р. Дякую, Володимире Михайловичу.

Колеги, хто буде відповідати? Пані Юлія чи пан Олексій?

КРАВЧУК Є.М. А, може, ми задамо питання просто...

ПОТУРАЄВ М.Р. Всі питання? Домовилися.

Євгеніє Михайлівно, тоді тобі слово.

КРАВЧУК Є.М. Колеги, дякую.

Добре, що ми маємо можливість, це вже не перша наша зустріч, маємо можливість порівнювати, дивитися, що змінюється. Я дозволю собі не погодитися з паном Володимиром про те, що він каже, що немає сенсу робити російськомовне іномовлення. Я якраз маю фідбек від абсолютно проукраїнських депутатів з країн Балтії, особливо Латвія, де дуже багато російськомовного населення їхнього, і добре, що були застосовані санкції проти російських каналів, які мовили в тому числі на території Європейського Союзу. Фактично Freedom до певної міри заміщає ці канали російської пропаганди і дає можливість російськомовним громадянам, не знаю, чи мають громадянство, чи якісь мають посвідки, але тим не менше вони споживають цю інформацію. І як на мене, це доволі добре.

І очевидно, що там зацікавленою аудиторією може бути в тому числі Молдова, там теж багато російськомовного населення, якому треба давати інформацію російською мовою. Тому, як на мене, тут цей інструмент виправданий.

Але знову ж таки хотілось би зрозуміти, які ваші КРІ по всіх платформах. І як ви оцінюєте – ефективність чи не ефективність? І я пам'ятаю, що минулого разу ви говорили, що якраз ведете мову з кабельними операторами в різних країнах про заміщення тих слотів, які були віддані для Russia Today, "Первого" каналу і все інших на Freedom. От як ця рухається робота і чи йде таке заміщення? Бо в тій самій Німеччині дуже багато навіть

російськомовного населення. А це все там країні Європейського Союзу і потім це якимось чином конвертується в підтримку або не підтримку.

З приводу англomовного, іспаномовного і, здається, там ще арабська з'явилася, от які у вас там КРІ? Бо я насправді дуже ставлюсь критично до наших можливостей, бо насправді фінансові вливання, щоб це було дійсно впливовим інструментом в арабомовному регіоні чи там іспаномовному, чи тим більше англomовному, вони мають бути набагато більші. Я не впевнена, що зараз суспільство сприйме, якщо ці витрати будуть набагато більші. Бо насправді Росія на свої всі майданчики витрачає там, не знаю, скільки вони забюджетували там, близько мільярда доларів. Тобто ми ніколи не вженемося за їхніми бюджетами.

І, як на мене, можливо є сенс працювати із мовниками, які мовлять за кордон, з країнами-партнерами робити якісь копродукції з ними, бо ми просто не вженемося. Це треба мати на увазі, що ми там своє "Бі-Бі-Сі" не побудуємо просто. "Бі-бі-сі Інтернешнл" маєтсья на увазі. Ми його не побудуємо, бо це дуже-дуже великі затрати і дуже висока конкуренція саме в цьому сегменті. Якщо якраз в російськомовному сегменті конкуренція набагато менша, то в англomовному вона просто гігантська.

Але все ж таки який КРІ ви для себе ставите, тобто як ви міряєте ефективність? Бо зрозуміло, там всі почитали, так, статті про англomовне видання. Як на мене, то це дуже ще короткий період, щоб якісь взагалі робити висновки. Для медіа потрібно набагато більше часу, щоб показати якусь там ефективність в кількості глядачів. Але тим не менше, які ви для себе завдання ставите? Щоб коли ми там зустрілись через пів року, ми могли перевірити, ці завдання були досягнуті чи не були досягнуті.

Дякую.

ПОТУРАЄВ М.Р. Дякую, Євгеніє Михайлівно,
Микола Леонідович Княжицький, будь ласка.

КНЯЖИЦЬКИЙ М.Л. Дякую. Ну чесно кажучи, у мене немає особливих питань до працівників іномовлення, тому що вони виконують якусь концепцію, яку держава запропонувала. З моєї точки зору, абсолютно хибну, але це не вони вибирали ці всі напрямки. Єдине, що звичайно, питання можуть стояти там, де вони ставили підписи. Ми пам'ятаємо цей скандал з серіалами про Поворознюка і все інше, це все, між іншим, іномовлення, наскільки я розумію, закупало. Розумію, що не зі своєї волі теж. Але в принципі так.

Ось зараз в мене стаття з "Енджіал медіа", вчора вийшла, всі її цитують, всі про неї говорять. Ви бачили, мабуть: "Гроші на вітер. Міністерство культури витратило понад 60 мільйонів гривень на "the gaus" – нове англomовне ЗМІ, яке ніхто не читає і не дивиться". Ось перша сторінка "Енджіал медіа". Це велике медіа з розслідувань. Я погоджуюся з усім, що говорив Володимир. Разом з тим треба віддати належне, що деякі матеріали там Freedom цитуються і там є якісь корисні речі навіщось невідомо, для мене теж незрозуміло. Але загалом це питання до Міністерства культури, тому що Міністерство культури і комітет мали б визначити, а не журналісти, ясно, що їхня точка зору є цінною і важливо, ми можемо їх залучити і зробити там "круглий стіл", але ми маємо спільно визначити, яким ми бачимо іномовлення держави. Це наша відповідальність, які функції тут Суспільного, що треба передати Суспільному, дофінансовувати Суспільне, як треба змінити ту роботу, яку веде наше іномовлення, де багато є корисного, багато для нас всіх незрозумілого, але перш за все, як я вже говорив, незрозумілою є концепція, за яку не вони відповідають. І я не бачу підстав пану Мацуці, який є професійним журналістом, ставити ці питання, тому що це все затверджується десь нагорі.

У нас зараз змінився міністр культури, є виконувач обов'язків. Може, нам треба не допитувати і ставити питання до людей, які виконують

концепцію, яку розробляє Мінкульт, а поговорити з Мінкультом, як Мінкульт це бачить? А тоді вже, як я вже говорив, з залученням працівників самого іномовлення, і як ми це бачимо, і що ми хочемо і спільно розробити концепцію, і тоді почати її реалізовувати, а не постійно ставити претензії до людей, які є виконавцями волі уряду. Самі урядовцям вони не є і вони весь час тут виправдовуються перед нами. Мені і перед ними незручно, хоча в мене питань більш ніж достатньо, тому що те, як працює іномовлення, для мене є незрозумілим.

Дякую.

ПОТУРАЄВ М.Р. Дякую, Миколо Леонідовичу.

Тепер все ж таки декілька моїх запитань. По-перше, щодо Freedom з боку того, що я знаю, це важливий ресурс для нас не лише роботи з так званою Російською Федерацією, хоча, можливо, ми чогось і не знаємо, можливо якісь результати цієї роботи просто зараз не підлягають розголошенню. Питання у мене інше.

Я знаю, що в країнах Центральної Азії, які були колись поневолені Радянським Союзом, Freedom є важливим джерелом інформації про події в Україні. Я знаю це особисто. Знаю, що Freedom є важливим каналом інформації у країнах Балтії також. Але коли я дивився презентацію, скажімо так, я побачив цифри переглядів в країнах Центральної Азії, зокрема в двох ключових – Казахстані і Узбекистані. І мені хотілось би запитати: які є плани щодо можливого збільшення, так би мовити, вибачте за русизм, "смотрибельности" цих каналів в цих важливих для України країн? Це перше.

Друге теж у мене питання аналогічне, яке поставив Володимир В'ятрович, щодо каналу "Дім". Можливо, це помилка в презентації, бо пані Юлія Островська, коли вона проговорювала це все, вона казала, що якраз цей канал зараз працює зокрема на українців, які тимчасово переміщені і під тимчасовим захистом в Європі. То і тут я підтримую питання Євгенії

Михайлівни Кравчук щодо того, що робиться і які плани щодо того, щоб зайняв канал "Дім" місце в кабельних мережах, або якщо потрібно на супутниках, відповідно які накривають Центральну і Західну Європу, щоб всі наші громадяни мали доступ до україномовного каналу?

А також з нашого власного досвіду, з візиту до Канади в цьому році, ми знаємо, що там, на жаль, тільки ютуб-продукт. Це, може, не на жаль, бо ютуб український і розвивається, і багато продуктів з'являється, і різні канали там представлені. Це чудово. Але, можливо, було б доцільно розглянути можливість знову-таки і провести відповідні перемовини на міжурядовому рівні з урядами і Канади, і Сполучених Штатів, щоб канал "Дім" з'явився на тих супутниках, які покривають території цих країн.

(Шум у залі)

ПОТУРАЄВ М.Р. Зараз ми усунемо цю технічну проблему.

Павле Миколайовичу Сушко, ти нас чуєш? Дякую.

Отже, канал "Дім" на територіях Канади і Сполучених Штатів, на мій погляд, це важливо і бажано було б, щоб він був присутній в етері, а не лише в ютубі, як інші важливі для наших громадян продукти. Ось це мої питання

Колеги, будь ласка, вам слово зараз. Пані Юлія почне або пан Олексій.

Будь ласка.

ОСТРОВСЬКА Ю. Давайте я спочатку почну. Дуже дякую. Я хотіла відповісти стосовно того, що кажемо чи говоримо ми про поневолені народи Росії, то саме в презентації, там є лінки, у нас є така лінійка, яка називається "Деколонізація", "Скарби нації". І саме там ми розказуємо про поневолені народи Росією. Поневолені народи. Також нещодавно була у нас нарада і ми зрозуміли, що ми хочемо зробити окремі ютуб-канали, які будуть направлені саме на ці регіони, тому що ми бачимо, якщо ми кажемо про татар з Татарстану, то ми бачимо, що більший перегляд з Казані йде. А якщо ми

кажемо про бурятів, то з тієї території. Тобто ми це все вже теж сегментували і можете подивитися.

Що стосується каналу "Дім", це не помилка. І я просто не вважаю, що потрібно нам це якось там "скривати". Ви розумієте, що там написано, де ми ефірним саме мовленням зараз присутні тільки в Донецькій області. Діджитал можливий, ми поширюємося зараз по діджиталу і завдяки супутнику "Астра". І ми казали, що це як і люди, які знаходяться під прихистком, наприклад, в Європі, так і ті, які перемістилися всередині України.

В'ЯТРОВИЧ В.М. Тобто ви визнаєте, що 72 відсотки вашої аудиторії це Україна всупереч законодавству?

ОСТРОВСЬКА Ю. Вибачте, всупереч законодавству це не мовити...

В'ЯТРОВИЧ В.М. Канал "Дім" мовить на Україну. Так? Канал іномовлення.

ОСТРОВСЬКА Ю. Канал "Дім" є, вибачте, на окуповані території, на які ми мовили тоді, коли починався "Дім", це теж Україна була, ми навіть контент закупили з правами на Україну, не можна купити тільки, наприклад, на Луганську, Донецьку області. Мені писали: "Навіщо ви купуєте з правами на Україну? Значить, ви мовите на Україну." Розумієте? У нас був закуплений контент з правами на Україну. І зараз ми вже маємо багато запитів від кабельних мереж, і уже є попередня домовленість і з 2023 року ми почнемо туди заходити, саме в Польщу, Німеччину, у нас є запити від них. І ви можете побачити, що саме і в Німеччині, і в Польщі є перегляди...

В'ЯТРОВИЧ В.М. Я бачу, що 72 відсотка вашої аудиторії каналу "Дім" є Україна. 72 відсотки!

ОСТРОВСЬКА Ю.С. Внутрішньо переміщені особи, вони теж наша аудиторія, бо вони переміщені з різних регіонів.

В'ЯТРОВИЧ В.М. На підставі чого ця ваша аудиторія? Внутрішньо переміщені особи як ваша аудиторія на підставі чого?

ОСТРОВСЬКА Ю.С. Вибачте, ми говорили про це до початку війни. Це саме Президент казав, що ми маємо мовити і на тих, хто поїхав з окупованих територій, і лишився на території України, але перемістився.

В'ЯТРОВИЧ В.М. Поясніть мені, на яких підставах канал іномовлення транслюється на Україні?

ОСТРОВСЬКА Ю.С. Він не транслюється на Україні, він транслюється ефірним способом тільки в Донецькій області. Так написано в законі, ми за законом діємо. Є діджитал-майданчик. Ми не можемо...

В'ЯТРОВИЧ В.М. 72,5 відсотка переглядів каналу "Дім" це Донецька область, вибачте?

ОСТРОВСЬКА Ю.С. По ютубу, вибачте.

В'ЯТРОВИЧ В.М. Це Донецька область, ви хочете сказати?

ОСТРОВСЬКА Ю.С. Ні, там і Донецька область є теж. І коли "Дім" був направлений суто на окуповані території, ми можемо показати ці метрики,

там була і Донецька область саме окупована, і Луганська область саме окупована, в десятці, хоч нам і закидали, що ніхто там не дивиться.

ПОТУРАЄВ М.Р. Пані Юліє, одну хвилиночку. Давайте, щоб у нас не було різного читання, дуже конкретне питання: канал "Дім" мовить в етері на які території?

ОСТРОВСЬКА Ю.С. В етері на Донецьку область, на ті території, на які є тимчасові дозволи від Національної ради.

ПОТУРАЄВ М.Р. Тобто... *(Шум у залі)*

Володимире Михайловичу, одну хвилиночку, щоб ми ж обидва розібралися. Бо ти підняв дійсно важливе питання. Я ж теж звернув на це увагу.

Значить, ефірне мовлення, так як воно з самого початку планувалося, а оці охоплення, ви їх рахуєте по ютубу. Правильно, пані Юліє?

ОСТРОВСЬКА Ю.С. Так. Там написано: це саме ютуб.

ПОТУРАЄВ М.Р. Тобто у вас за статисткою переглядів ви бачите, що вас дивляться більше в Україні. Ну це ще більш актуалізує моє питання, бо у нас дуже багато людей за кордоном і в Європі, і навіть за океаном. Хотілося б, щоб все ж таки цей канал досягав би цих мільйонів людей. Мільйонів!

ОСТРОВСЬКА Ю, Так-так. Ми розуміємо це. Я ж кажу, що вже ми маємо декілька попередніх домовленостей, що ми з 2024 року почнемо ходити в кабельну мережу, бо зараз є питання контенту, який був закуплений на території саме України. Те, що ви казали про Канаду, ми там

ідемо по IP, нас дивляться там теж через ютуб, у нас є ютуб українською саме на UA-TV, і "Freedom", і в фейсбуці є. Там гарні показники.

Ну тобто ми це направлення теж розвиваємо. Але якщо ми будемо говорити про нові супутники, ми це постійно ставимо собі в план, але це теж гроші, і досить великі. І діджитал - це те, що ми можемо виміряти і сказати вам в абсолютних цифрах це.

ПОТУРАЄВ М.Р. Я розумію, пані Юліє.

Дивіться, я про очистку прав це розумію. І це завжди була проблема для приватних мовників. Але ви виробляєте дуже багато продукції або власноруч, або на замовлення, це могло би вирішити цю проблему. Бо дійсно, коли наші приватні великі мовники розглядали можливість виходу на інші країни, то завжди поставало питання прав. Ну саме через це з'явилися канали, так звані інтернаціональні версії: "ICTV International", "1+1 International" і так далі. У вашому випадку, мені здається, це зробити було б легше, насправді легше, оскільки в переважній більшості у вас продукція саме українського виробництва. І якщо би ви довели її хоча б до, можливо, (*нерозбірливо*) відсотків, то проблеми би з правовласниками, я думаю, щонайменше було би значно простіше вирішити. Хоча я розумію, що ви маєте дбати також про рейтингові показники. Хоча для вашого каналу, конкретно для цього каналу "Дім", мені здається, що саме українська продукція в першу чергу важлива для людей, які є споживачами вашого контенту. Це така ремарка.

Будь ласка, якщо є відповідь.

ОСТРОВСЬКА Ю. Я хотіла б відповісти саме на цю ремарку, бо, як ви розумієте, то у нас змінилась ця концепція, я кажу, що і змінилась й аудиторія, і це викликано було повномасштабним вторгненням. І просто така закупка, вона була досить велика, вона, як ви розумієте, якщо купувати на

рік, то це одна ціна, якщо купувати на 2 роки, це інша ціна. Ми закупили з правами на 2 роки великий пакет, наприклад, фільмів, передач, яких якщо б ми їх виготовляли, це було б набагато дорожче. І це зарекомендувало себе у світі і давало, і дає гарний приріст людей, які дивляться. І він закінчується у грудні.

Ось такі були проблеми. І ми зараз уже докатуємо його. І вже ви бачите, скільки годин ми свого виробляємо і розуміємо, що наступного року вже буде набагато більше нашого виробництва, саме українського. Ви розумієте, що навіть українські фільми і стрічки закриті на показ на свій, це дуже сумно.

ПОТУРАЄВ М.Р. Я хочу сказати, що я більше не бачу запитань від колег-депутатів. Може, зараз Олексію Мацуці надам я слово. Але хочу сказати, що мені дуже до вподоби пропозиція Миколи Леонідовича Княжицького, щоб зробити таке спільне, ну, не знаю, у форматі слухань або засідання комітету, або в іншому форматі, в першу чергу з Міністерством культури та інформаційної політики, щоб визначити власне дійсно, які ж у нас стратегічні завдання щодо іномовлення, що ми хочемо від іномовлення, які вважаємо пріоритети для розвитку.

Будь ласка, Миколо Леонідовичу.

КНЯЖИЦЬКИЙ М.Л. Дуже коротко. У нас є, до речі, в плані роботи комітету, який затверджений, так що це...

ПОТУРАЄВ М.Р. Так, абсолютно. І я думаю, що оце і має бути наш наступний крок, бо ми отримали інформацію статистичну. Дякуємо колегам з МПУ – хороша презентація, багато цифр, ті питання, які ми уточнили для себе. І так, наступний крок, я вважаю, Миколо Леонідовичу, що всі колеги підтримають, треба такий захід робити.

Так, пане Олексію Мацука, будь ласка.

МАЦУКА О.В. Дякую. Я дуже коротко, бо розумію, що час у всіх вже піджимає. Я хочу сказати як редактор про канал іномовлення Freedom і наш англomовний арабський канал та іспаномовний. Насправді відбувається дуже ретельне вивчення медіаполя країн, де є поширена та чи інша мова. Наприклад, за останній місяць у серпні, вибачте, у вересні цього року, наприклад, чому Росія, тому що в російському сегменті мережі "Інтернет" зафіксовано було сім спеціальних інформаційних операцій проти України. При цьому, наприклад, в турецькомовному сегменті дві такі спеціальні операції і так далі.

Ми вбачаємо, що російськомовний сегмент найбільше вражений спеціальними інформаційними операціями проти України і проти нашої демократії і суверенітету. Відповідно до цього формується редакторська політика, про яку казала Юлія, методологічно. Відповідно ми ж відшуковуємо найбільш розповсюджені теми, антиукраїнські наративи, разом зі стратками, які створені як при РНБО, так і при Мінкульті, також інші громадські організації, які залучені до виробництва проукраїнського погляду на всі події, які є у світі або в нашій країні.

Що стосується поневолених народів, дійсно, ми навіть готуємо, так би мовити, контент, що кожної середи, кожної п'ятниці ми говоримо про Кавказ, потім кожного четверга про Урал, Сибір у нас на порядку денному. Ми намагаємось тримати руку на пульсі моніторингом місцевих пабліків, що там реально відбувається на місці, бо ми не працюємо як кореспонденти на Уралі, зрозуміло чому. Тому власне ми намагаємось бути на порядку денному для аудиторії, але не тільки в Російській Федерації, а також і у Німеччині російськомовних, і в інших країнах Європейського Союзу.

Так, у нас різні підходи до дистрибуції, це не моє питання - дистрибуція, але ми враховуємо при виготовленні контенту також форму

дистрибуції на ту чи іншу територію. Я хочу також запросити депутатів від опозиційних фракцій, партій частіше включатися до нас в ефір, тому що ми стикаємося з тим, що інколи ігнорують нас. І ми через те страждаємо у моніторингах, що ми не включаємо опозиційні фракції. Але знову-таки, у нас виборців немає, у "Freedom" за кордоном, тому ми титруємо у першу чергу "голова комітету" або "заступник голови комітету", або "голова підкомітету", не титруємо "Слуга народу" або інша фракція або партія. В той же час, використовуючи цю можливість, де є депутати зараз опозиційні, я прошу вас і звертаюся: не ігноруйте "Freedom" і інші наші англомовні майданчики. Включайтеся, ми відкриті, завжди запрошуємо і раді вас бачити.

Щодо Казахстану, Узбекистану. Дійсно, країни, які в зоні впливу Росії, ми постійно говоримо про події там, консультуємося з нашим МЗС, ми не можемо як державне іномовлення випускати якусь позицію, яка не буде, зрозуміло, не буде проговорена, якщо це критична позиція, з експертами. Ми дуже залучені до всіх процесів, де є громадські організації, громадськість нас консультує по багатьох критичних питаннях.

Щодо перемовин з урядами США, Канади та інших, європейських в тому числі країн, це дуже влучна пропозиція. Ми були б також вдячні народним депутатам за сприяння, я думаю, цій роботі, тому що це все конкуренція. Ви розумієте, це все ринок, це все урядові комунікації. І тут я або Юлія, або Марія, яка тут також присутня, ми одні в полі не воїни. І разом якщо хочемо робити іномовлення якісне, то запрошуємо вас до цієї співпраці.

Дякую.

КНЯЖИЦЬКИЙ М.Л. Можна дуже коротко, Микито Руслановичу?

ПОТУРАЄВ М.Р. Обов'язково, Миколо Леонідовичу. Я бачу, так. І на твоїй репліці будемо закінчувати засідання комітету.

Будь ласка, Микола Леонідович Княжицький.

КНЯЖИЦЬКИЙ М.Л. Колеги, дуже коротко скажу. По-перше, я хочу сказати, що коли ми говоримо про іномовлення і направлення на закордонну аудиторію, то як правило опозиційні депутати не виступають з якоюсь опозиційною риторикою, тому що коли ми, наприклад, беремо участь в якихось міжнародних питаннях, ми виступаємо зі спільною риторикою, представляючи нашу державу разом з колегами з інших фракцій. Наприклад, ми були разом, у нас була поїздка в Литву велика, де були представники всіх фракцій, ми говорили про зерновий коридор, про багато інших важливих питань. Це була міжпарламентська група. І зустріч була і з Президентом, і з Прем'єром.

І в принципі, це такі речі, про які потрібно було би говорити. Або, наприклад, от я там є співголовою групи парламентських зв'язків з Польщею і я вам скажу, що я щодня на польських каналах, фактично щодня на різних польських медіа і в тому числі на польському іномовленні, тому що я за це відповідаю, це є сфера моєї відповідальності. У мене є колега співголова від більшості, але ні мене, наприклад, ні його, я не кажу зараз про себе, що я би хотів там бути, я журналіст і справа журналістів вирішувати, кого коли запрошувати, але на іномовлення інших держав я точно коментую більше ніж на українське, так само як і інші моїх колеги з груп міжпарламентських зв'язків. А ця міжпарламентська співпраця є дуже важливою. І це стосується так само й інших країн. І з Францією є активна співпраця, і з Німеччиною, там мої колеги теж з різних фракцій.

Одним словом, мені здається, що було б добре, якби, тут не питання, хто з влади, хто з опозиції, а от є в нас проблема з Польщею по зерну, це те, що ми маємо коментувати саме з української точки зору. І ми в цьому розбираємося, ми цим займаємося. Є проблеми, з якоюсь іншою країною, теж колеги цим займаються. І я був би вдячний, якби українське іномовлення приділяло цьому таку ж увагу, як іномовлення інших країн.

Дякую.

ПОТУРАЄВ М.Р. Дякую, Миколо Леонідовичу. Дякую, колеги. Дякую всім, хто долучився до обговорення другого питання. На цьому засіданні комітету будемо завершувати. В принципі зрозуміло, як ми будемо рухатися далі і в питаннях по першому пункту нашого сьогодні засідання, і по другому. Дякую ще раз, колеги. І до зустрічі з колегами народними депутатами найближчим часом у Верховній Раді.

До побачення. Гарного і безпечного всім дня.